

rın da bu konulara ilgi ve desteğini çekmeye çalışmıştır. Cemiyetin himayesinde camilerde yapılan vaaz ve irşad faaliyetlerinin yanında cemiyet merkezinde halka açık konferanslar verildiği, yurt dışından gelen ilim adamlarının da bu faaliyetlere katıldığı, buralarda yapılan konuşmaların sözlü ve yazılı olarak değerlendirilmeye tâbi tutulduğu görülmektedir (*Beyânülhak*, III, 1135, 1512).

Cemiyetin en önemli faaliyetlerinden biri de örgün eğitim konusudur. Yıllardan beri tartışılan medreselerin ıslahı meselesini sistemli bir şekilde ele alan cemiyet, *Beyânülhak*'ın ilk sayılarından itibaren bu konuya öncelik vererek medresenin hukukî ve malî esaslarını hür bir anlayışla tesbite çalışmış, buralarda okutulacak derslerin müfredatını, genel ve özel öğretim metotlarını belirleyen makaleler yayımlamıştır.

13 Şubat 1910 tarihinde neşredilen "Medâris-i İlmîyye Nizamnâmesi"nin hazırlanmasında cemiyetin önemli katkıları olmuştur. O günün şartlarına göre çok ileri bir anlayışla medrese ıslahatı hakkında müderrislerden, hatta öğrencilerden görüş ve teklifler alan cemiyet aynı konuda özel komisyonlar kurmuş, topladığı görüş ve teklifleri yayın organlarında tartışmaya açmıştır. Cemiyetin öncülüğünde yapılan bu çalışmalar sonucunda 30 Kânunusânî 1325'te (12 Şubat 1910) Fâtih Tophâne Medresesi'nde, medreselerin yeni programını tanıtmak üzere düzenlenen ve gerek devlet ileri gelenleri gerekse ilim adamlarınca büyük ilgiyle karşılanan geniş caplı bir toplantıdan (konuşmalar için bk. *SM*, III, 379-382; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 121) on üç gün sonra padişahın onayından çıkan "Medâris-i İlmîyye Nizamnâmesi" *Beyânülhak*'ta yayımlanmıştır (III, 1285-1300). O günkü basında cemiyetin medreselerin ıslahatında gösterdiği başarı övülmüş ve teşekkürle karşılanmıştır (*SM*, III, 378). Cemiyetin ayrıca kadınların öğretimine (*Beyânülhak*, III, 1455; V, 2095, 2265), din eğitim ve öğretiminde genel ve özel öğretim metotlarının araştırılmasına dair birçok çalışmaya girdiği anlaşılmaktadır (a.g.e., I, 453, 468; II, 1059; III, 1249).

Eğitim ve öğretimde öğrencilerin sosyal ve psikolojik şartlarını dikkate almanın gereğini zaruri gören cemiyet, *Beyânülhak*'ta bu konuyu ele alan yazılara da yer vermiştir. Özellikle Balkanlar'daki azınlık çocuklarının eğitimine gösterdiği ilgi, o bölgede yaşayan Osmanlı va-

tandaşları arasında memnuniyetle karşılanmış, birçok veli cemiyete bu çalışmalarından dolayı teşekkür etmiştir (a.g.e., II, 217; V, 2114).

1908 Meşrutiyeti'nden sonra o güne kadar hiçbir devirde görülmeyen kapsamda gündeme getirilen devlet, millet, aile, eğitim, bir ölçüde ekonomi (sigorta vb.), meclis ve yetkileri, kanun yapma yetkisi ve usulü, halifenin yetkilerinin sınırı, hükümet ve meclisle ilişkileri, şeyhülislâmın hükümet ve meclis nezdindeki yeri ve yetkisi gibi konular da cemiyet adına neşredilen bildiriler veya Mustafa Sabri, Küçük Hamdi, İbn-i Hâzım, Ferid ve Manastırlı İsmâil Hakkı gibi önde gelen üyelerin imzalarını taşıyan yazılarla tartışma konusu yapılmıştır (bk. *Beyânülhak*, I, 326, 371, 384, 399, 409, 445; II, 631, 633, 683, 719, 775, 815, 828).

Cem'iyet-i İlmîyye-i İslâmîyye üyelerinin siyasî anlaşmazlıklara düşmesi, bir kısmı İttihat ve Terakkî Fırkası'nı desteklerken bazılarının bu partiye karşı kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na girmesi yüzünden dört yıl boyunca yürütülen başarılı çalışmalar devam ettirilememiş, üyeler çeşitli takibata uğramış, cemiyetin şube ve teşekkülleri kapanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cem'iyet-i İlmîyye Nizamnâmesi, İstanbul 1326, s. 23; *Beyânülhak*, madde içinde gösterilen yerler; Osman Nuri [Ergin], *Şehir Eminleri*, İstanbul 1927, s. 304; *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, 121, 292-294; Tarık Z. Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul 1931, s. 134, 137; *Ceride-i İlmîyye, Islâh-ı Medârise Dâir Nusha-i Fevkalâde*, İstanbul 1332; "Meclis-i Umûmî-i Millî Kararnâmesidir", *SM*, II/34 (1326), s. 115; "Yeni Gazete Refikimizin 3 Safer 328 Tarihli Nüshasından Aynen: «Âlem-i İslâm'a Bir Tebşîr: Medâris-i İslâmîyye'de Bir Hatve-i Tekâmül", a.e., III/76 (1326), s. 378, 379-382; *Volkan Gazetesi* (haz. M. Ertuğrul Düzağ), İstanbul 1992, s. 505, 530.

HALİS AYHAN

CEM'İYYET-i İLMİYYE-i OSMÂNİYYE (جمعیت علمی عثمانیہ)

Tanzimat döneminde
Osmanlı aydınları tarafından
modern ilmi ve kültürü yaymak için
kurulan cemiyet.

Tanzimat'ın getirdiği geniş çaptaki modernleşme hareketiyle Osmanlı Devleti'nde eğitimi yeniden hedefleme, bilim ve teknikte ilerleme hedefine yönelik olarak "meclis" ve "encümen" adı altında bazı resmî teşekküller kurulmuş-

tur. Bunların ilki, Sultan Abdülmecid'in emriyle eğitim sisteminin ıslahı için kurulan Meclis-i Muvakkat'tır. Bu mecliste alınan kararları uygulamak üzere bir de Meclis-i Maârif-i Umûmiyye oluşturulmuş ve burada eğitimle ilgili bazı temel kararlar alınmıştır. Bu kararlar arasında İstanbul'da bir dârülfünun kurulması da vardı. 1851 yılında, dârülfünun'da okutulacak ders kitaplarının telif ve tercümesi için Encümen-i Dâniş adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Gerek Encümen-i Dâniş gerekse adları geçen meclisler devlet tarafından teşkil edilmiş ve devletin maarif politikasına uygun çalışmalarda bulunmuş kurumlardır. İlk defa bu sıralarda bazı Osmanlı aydınları meslekî olmayan, statü ve şekil itibariyle devlet tarafından daha önce kurulmuş meclis ve encümenlerden farklı yapıda olan Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmânîyye adlı bir cemiyet kurmaya karar vermişler, Petersburg sefiri Halil Bey'in imzasını taşıyan bir dilekçe ile sadârete başvurulması üzerine 24 Mayıs 1861'de çıkan irâde-i seniyye ile cemiyetin çalışmalarına izin verilmiştir.

Cemiyetin gayesi, Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmânîyye'nin yayın organı ve başlıca kalıcı eseri olan *Mecmûa-i Fünûn*'un ilk sayısında neşredilen otuz beş maddelik nizamnâmede şöyle belirtilmiştir: 1. Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmânîyye, kitap telif ve tercümesi ve umuma ders i'tâsı, velhâsıl her türlü vesâit-i mümkinne ile memâlik-i mahrûse-i şâhânedede intişâr-ı ulûm ve fûnûna sa'y ü ikdâm edecektir. 2. Cemiyet ulûm ve maarife ve ticaret ve sanayie dair *Mecmûa-i Fünûn* unvanıyla beher mâh ibtidâsında bir gazete çıkaracak ve işbu mecmua... âzanın cümlesine meccânen birer nüshası i'tâ olunacaktır. 3. Cemiyet mesâil-i dîniyye ve zamân-ı hâl politikası mebâhisinden ihtiraz edip kendisine takdim olunan lâyhaların dahi mevâdd-ı mezkûreden ârif olmasına dikkat ve itina edecektir (*Mecmûa-i Fünûn*, I/1, s. 2; İsmail Doğan bu maddeleri bazı yanlış okumalarla kitabına aktarmıştır, bk. *Tanzimat'ın İki Ucu*, s. 154). Cemiyetin gaye edindiği eğitim ve kültür faaliyetleri devletin benimsemiş olduğu faaliyetlere paralel mahiyettedir. Dâimî üye, dâimî olmayan üye ve muhabir üye olmak üzere üç ayrı statüde üyesi olan cemiyetin âzaları arasında din ve ırk farkı gözetilmemektedir. Ancak seçilebilmek için aranan şartların başında üyenin Arapça, Farsça ve Türkçe yanında Fransızca, Almanca, İngilizce, İtal-

yanca ve eski Yunanca gibi Batı dillelerinden birini bilmesi gerekmektedir. Dâimî üyeler mutlaka Osmanlı tebaasından seçilecektir. Cemiyet'in kurucu üyelerine "ruûs" verilmiştir. Üyelerin görevleri şunlardır: Dâimî üyeler "vakit ve vukuf-ları müsait olduğu takdirde" *Mecmûa-i Fünûn*'a makale yazacaklar, ayrıca kendi ihtisas alanlarında ders vereceklerdir. Diğer üyeler de isterlerse makale yazabileceklerdir. Kitap telif ve tercümesinde ise fark gözetilmeksizin bütün üyeler bilgileri nisbetinde eser yazmaya çalışacaklardır.

Cemiyetin otuz üç dâimî ve sekiz dâimî olmayan üyesi vardı. Dâimî üyelerin on altısı Tercüme Kalemî'nde memur ve mütercim, on biri çeşitli memuriyetlerde, üçü Mühendishâne hocası, ikisi kurmay subay, biri de Mekteb-i Harbiyye'de subaydı. Dâimî üyelerden on biri gayri müslimdi. Kurucu üyeler arasında ule-mâdan hiç kimsenin bulunmaması dikkat çekicidir. Bu husus, Tanzimat'tan önce başlayan modernleşme süreci içerisinde yetişen yeni tip aydınların eski ulemâ sınıfının toplum ve devlet kademelerindeki yerlerini hızla aldığını gösterir. *Mecmûa-i Fünûn*'un yöneticisi Münif Mehmed Efendi (Paşa) cemiyetin başkanı olarak bilinirse de ilk başkan Petersburg sefiri Halil Bey olup Münif Paşa "reis kâimmakâm-ı evvel"i idi.

Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, tanınmış birçok ilim adamı ve devlet ricâli ile Joseph von Hammer, J. Redhouse gibi bazı yabancı bilgilerin üye olduğu Encümen-i Dâniş'in etrafında oluşan fikir hareketlerine karşı bir tavır geliştirmiş-

tir. Encümen-i Dâniş'in en faal üyesi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın temsil ettiği muhafazakâr ilim zihniyetine karşı Münif Mehmed Paşa fen zihniyetini öne çıkarmıştır. Türk kültür ve eğitim tarihinin önemli meseleleriyle ilgili daha sonraki bütün gelişmelerde bu iki zıt anlayışın tesiri görülmüştür (Berkes, s. 232).

Cemiyet belirli bir merkezi olmaksızın *Mecmûa-i Fünûn*'un ilk dört sayısını yayımlamış, ikinci sayının bir nüshasını devrin padişahı Sultan Abdülaziz'e takdim ederek onun dikkatini çekmiştir. 12 Ağustos 1862 tarihli irâde-i seniyye-de *Mecmûa-i Fünûn*'un padişah tarafından görüldüğü belirtilmektedir. Daha sonra devrin sadrazamı Fuad Paşa tarafından Çiçekpazarı'ndaki Taş Mektep binası cemiyete merkez olarak tahsis edilmiştir.

Avrupa dilleri ve "fünûn-ı nâfia" ile ilgili ücretsiz derslerin de verildiği cemiyet merkezinde bir kütüphane ve okuma salonu açılmış, bu salonda otuzdan fazla Türkçe, Fransızca, İngilizce, Rumca ve Ermenice gazete ve dergi okuyuculara sunulmuştur. Ayrıca kütüphanede müsbet ilimlere dair yabancı dilde yazılmış 1000 kadar kitap bulundurulmuştur.

Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, şimdiki kadar sanıldığı gibi Avrupa'da kurulan Royal Society ve Académie des Sciences benzeri, ilim adamlarının oluşturduğu bir ilmi cemiyet olmayıp daha ziyade Batı kültürünü tanıma imkânı bulan ve lisan bilen devlet adamlarından teşekkül eden bir kuruluştur. Müessesе olarak da uzun süre devam edebilecek şekilde planlanmamıştır.

Cemiyetin faaliyetleri, Avrupa'da gelişen modern bilimleri genç aydınlara tanıtmak şeklinde özetlenebilir. Kuruluşun içinde mütehassis ilim adamı ve araştırmacıların bulunmaması, faaliyetlerin daha verimli hale gelmesini engellemiştir. Esasen cemiyetin ilmi araştırmaları hedef alan bir gayesi olmamıştır. Aslı görevlerinden saydığı "ma'lûmât-ı nâfia"ya dair kitap ve risâle telif ve neşri gibi faaliyetlerini ise yerine getirememiştir. Cemiyet başkanı Halil Bey'in ve diğer üyelerin memuriyetlerinden dolayı başka yerlere tayini de cemiyetin çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiş, bu sebeple cemiyet beş yılı aşkın bir süre faaliyet gösterdikten sonra kapanmıştır.

Büyük bir heyecan ve romantik üslup içerisinde "ulûm ve funûn"u her türlü problem ve sıkıntının çaresi sayan Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye üyeleri, modern fizik ilimlerini Türk okuyucusuna âdeta metafizik dogmatik gerçekler olarak sunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, s. 432; a.mlf., "Dijem'iyet-i İlmiyye-i Othmâniyye", *El²* (İng.), II, 532; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1975, s. 66; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 232; Yeşim Işıl, *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmûa-i Fünûn* (lisans tezi, 1986), İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 200-220; a.mlf., "Modernleşme Süreci İçin Osmanlı Devletinde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", a.e., s. 1-31; a.mlf., "Osmanlı Devletine 19. y.y.'da Bilimin Girişi ve Bilim-Din İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, sy. 29/30, İstanbul 1985, s. 79-102; İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991, s. 154-155; Ebüzziya Tevfik, "Münif Paşa", *Yeni Tasvir-i Efkar*, 28-30 Kânunusânî 1910/10-12 Şubat 1910, s. 251, 252, 253; *Mecmûa-i Fünûn*, sy. 1-47, İstanbul 1279-84; İsmail Eren, "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin Faaliyet ve Tesirleri", *TTK Bildiriler*, II (1973), s. 689-693.

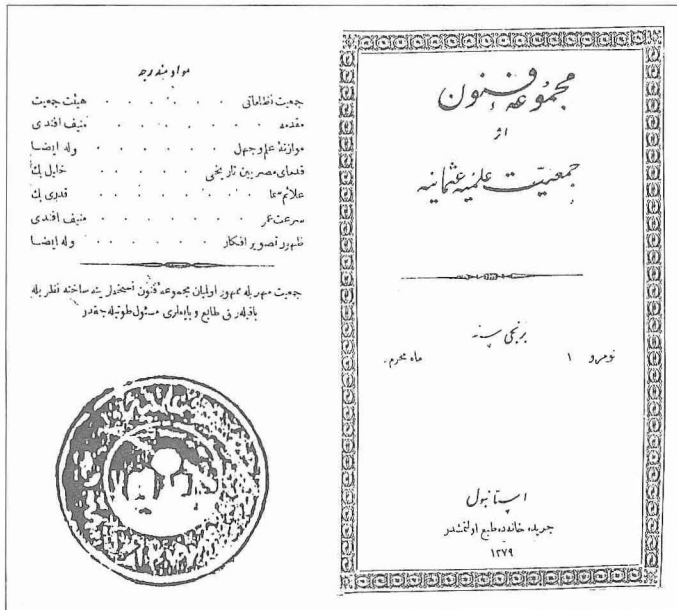

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

CEM'İYYET-İ MÜDERRİSİN

(جمعیۃ مدرسین)

Müdrislerle ilgili bir meslek cemiyeti olarak 1919'da kurulan, aynı yıl Teâlî-i İslâm Cemiyeti adını alarak siyasi ve sosyal faaliyetlerde de bulunan cemiyet (bk. TEÂLİ-İ İSLÂM CEMİYETİ).

Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin yayın organı olan *Mecmûa-i Fünûn*'un ilk sayısının kapağı ve cemiyetin mührü